

3. University of Melbourne. (n.d.). *Graduate Study for International Students*. Retrieved from <https://study.unimelb.edu.au/how-to-apply/international-applications/graduate-study>
4. QS Top Universities. (n.d.). *Graduate School Application Checklist*. Retrieved from <https://www.topuniversities.com/student-info/admissions-advice/graduate-school-application-checklist>
5. Fulbright U.S. Student Program. (n.d.). Retrieved from <https://foreign.fulbrightonline.org/>
6. MIT Graduate Admissions. (n.d.). *Graduate Admissions*. Retrieved from <https://oge.mit.edu/graduate-admissions/>

K.SMAMUTOVTIŇ «SIZLERGE AYTIP KETEJAQPAN...» ROMAN- ESSESENDE BAYANLAWDIŇ FOLKLORLIQ USILI

Allambergenova Mafruza Adilbek qızı
QMU magistranti

Annotaciya: Biz bul maqalamızda K.SmamutovtiŇ «Sizlerge aytıp ketejaqpan...» roman-essesinde bayanlawdıŇ birqansha folklorlıq úlğilerin kórip shıǵamız. Roman-essede orın alǵan folklorlıq usıllarǵa ayrıqsha tallaw jasaldı hám analiz etildi.

Gilt sózler: folklor, jazıwshı, frazeologizm, naqıl-maqal, dástan, xalıq qosıqları.

Keńes Smamutov qaraqalpaq ádebiyatında ózine tán shıǵarma dóretiw sheberligine iye bolǵan jazıwshılardıŇ biri. Jazıwshı búgingi kúnge shekem birqansha kólemli shıǵarmalardı dóretip, kitap oqıwshıları qálbinen salmaqlı orın iyeledi. Akamdemik Marat Nurmuxammedov jazıwshı haqqında bılay dep atap ótken edi: «Keńes Smamutov keleshekte eń sheber jazıwshılardıŇ qatarınan orın aladı». Haqıyqatında da, jazıwshı Keńes Smamutov mine usınday jazıwshı bola aldı desek qátelespeymiz.

OnıŇ sheberlik penen dóretilgen shıǵarmalarınıŇ biri «Sizlerge aytıp ketejaqpan...» roman-essesi esaplanadı. Jazıwshı bul shıǵarmadaǵı waqıyalardı oqıwshıǵa hár tárepleme jetkilikli túrde túsindirmekshidey seziledi. Bul maqsetke erisiw ushın shıǵarmada waqıyalardı bayanlawda jazıwshı folklorlıq usıllardan sheber paydalana alǵanlıǵın kóriwimizge boladı.

Folklor – bul ómir aynası. Onda eń áyyemgi dáwirlerden baslap, tap usı kúnge deyingi ápiwayı xalıq ǵáziynesinen shıqqan sóz marjanları bar ekenligin kóriwimizge boladı. Sonlıqtan da, xalıqtıŇ ruwxıy baylıǵı sıpatında onıŇ mádeniyat táriyxında úlken orın tutadı. Báلكi, sonnan bolsa kerek, folklor dúnya ádebiyatı táriyxında baslı orınlardıŇ birin iyelegen. Biz bul maqalamızda shıǵarmada gezlesetuǵın folklorlıq bayanlaw usılların kórip shıǵamız.

Roman-essede waqıyanı bayanlawda folklorlıq usıllardan naqıl-maqallar jetekshi rol oynaydı. Qaraqalpaq esseshiliginde avtordıŇ alǵa qoyǵan ideyasın oqıwshıǵa ıqsham hám tásirli etip jetkeriwde jazıwshılarımızdıŇ naqıl-maqallardan sheber túrde qollanıwı úlken áhmiyetke iye. EssenıŇ janrlıq tábiyatına say derlik hár bir qaraqalpaq essesinde tábiyiy túrde awızeki ádebiyatıŇ bul túrine dóretiwshilik penen qatnas jasaladı. Bul essenıŇ filosofiyalıq tábiyatı menen de belgilenedi [1]. Naqıl-maqallardı qollanıwda hár bir avtordıŇ ózinshelligin seziw qıyın emes. Sol qatarı K.SmamutovtiŇ bul roman-essede naqıl-maqallardan qay dárejede paydalana alǵanlıǵın kórsek boladı.

«Apatlı aqıbet» bóliminde mınaday naqıl keltiriledi: «Ishten shıqqan jaw jaman». Bul naqıldıŇ negizinde tereń máni bar. Yaǵnıy bul naqıl shıǵarmada bılay keltiriledi:

«Ishten shıqqan jaw jaman». Kitaptı oqıp ibrat alatuǵın biybaha ruwxıy baylıq sıpatında emes, al beti alamıshlangan qaǵaz sıpatında kóretuǵın górsawat qara orıslar qollarına adam atatuǵın qural tiygennen keyin eki ayaqlı jırtqıshlarǵa aylandı da ketti. Qaraqum iyshannıŇ Oraylıq Aziyaǵa belgili bay kitapxanası bar edi. Sonı ShımbaydıŇ shar bazarınıŇ maydandhasına tasıtıp aldırıp órtep jiberdi[2]

Jazıwshı bul naqıl arqalı bizge ne demekshi? Shıǵarmadan keltrilgen úzindide «Qara orıslar» degen sóz ushırasadı. Jazıwshı olardı shıǵarmada bılay túsındiredi: *Bulmandaǵı «Qara orıs» ózlerimizdiń ishimizden shıqqan sholaq belsendilerimiz haqqında ayılǵan astarlı sóz.* Al, bul naqıldan biz sonı bilsek boladı, xalıq ishindegi ayırım belsendi adamlar ruslarǵa qosılıp, ullı ruwxıy baylıǵımız bolǵan kitaplardı da, ásirese, belgili Qaraqum iyshannıń kitaplarında órtep jibergenligin kóremiz.

Usıǵan uqsaǵan birqansha naqıl-maqallar roman-essenıń kóplegen bólimlerinde óz sáwleleniwın tabadı. Sonlıqtan da, bunday naqıl maqallar shıǵarmanıń filosofiyalıq mazmunın tereńlestiriwge, avtorlıq poziciyanıń jáne de anıǵıraq sáwleleniwine, shıǵarmanıń bayanlaw qurılısında jasırınǵan oy-pikirdiń artıwına xızmet etedi.

Roman-essede atap ótetuǵın folklorlıq usıllardan biri bul – frazeologiyalıq sóz dizbekleri esaplanadı. Frazeologizmler hár qanday kórkem shıǵarmanıń mazmunın tereńlestirip beriwde úlken áhmiyetke iye. Sonday-aq, olar shıǵarmadaǵı gáplerdi bir-biri menen tereń baylanıstıradı hám sonıń menen birgelikte qaharmanlardıń aytajaq oy-pikirlerin de ótkirlestirip beredi. Jazıwshı K.Smamutovta óz roman-essesinde frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen orınlı paydalana alǵan.

Endi jazıwshınıń roman-essede qollanǵan frazeologiyalıq sóz dizbeklerin kórip shıqsaq. Máselen, roman-essenıń «Mońǵolsha usıl» bóliminde mınaday frazeologiyalıq sóz dizbekleri qollanılǵan qatarlarda ushırasadı: *Bir saparı Basbay Toqımbetke: «Mına awsarıń bir kún bolmasa bir kúni gójeni tógip qoymay ma?» dep edi, ol: «Jumaǵazı óziniń qudayınıń kim ekenin, kimgе sıyıńıw kerekligin oǵada jaqsı bileđi. Ol quday men» deydi.*

Bunda *gójeni tógip qoyıw* qanday da bir nárseni búldirip qoyıw degen mániste qollanıladı. Bul jerde de kórsek boladı, usı frazeologizmdi keltiriw arqalı Jumaǵazı obrazın ele de ashıp súwretlew esaplanadı. Yaǵnıy bul insannıń kúta ápiwayı insan ekenligin ol tek ǵana Toqımbettiń aytqanına shıqpay, aytqanların buljıtpastan orınlap júrebertuǵın jılqımanı ekenligi kóz aldımızǵa keledi.

Frazeologiyalıq sóz dizbekleri shıǵarmanıń derlik kópshilik bóleginde óz sáwleleniwın tapqan. Olar shıǵarmada tujırmılı túrde qollanıluwı arqalı roman-essenıń kórkemligin ele de bayıtıp tur.

Sonday-aq shıǵarmada folklorlıq qosıqlarda jiyyi-jıyyi ushırasadı. Qosıqlar qaraqalpaq folklorınıń úlken bólimin quraydı. Qosıqlar hár qıylı táriyxıy hám turmıs sháráyatlarına, kewil keypine baylanıslı dóreydi. Sonlıqtan qosıqtıń tematikası bay, kóp túrli boladı. Qosıq adam tuwılǵannan baslap ómiriniń aqırına shekem ruwxıy azıq retinde xızmet etedi. Adam quwanışlı kúnde qosıq aytıp yamasa tıńlap kewlin kóteredi, shadlanadı, qayǵılı kúnde qosıq penen sherin tarqatadı, qapa kewlin jubatadı. Roman-essede keltirilgen mine usınday qosıqlardı bir qatar kórip shıqsaq:

Al aspanda uship baratırǵan qus sulıwı kógershinler tilsimli hawaz sıyqırlap taslaǵanday qayırılıp kelip tas tóbede qanat qaqpastan pálpellep turdı da qoydı. Bul ájayıp kórinis ullı Berdaqtıń ataqlı Muwsa baqsı Turım ulı haqqında aytqanların eriksiz eske túsiredi.

*Tárip etsem anı doslar,
Adamzattıń kewlin xoshlar,
Qayırıladı ushqan quslar,
Sazın esitse Muwsanıń.*

Bunda Berdaqtıń Muwsa baqsıǵa arnap jazǵan qosıǵınan úzindi beriledi. Muwsa baqsı qaraqalpaq xalqınıń ataqlı baqsılarınıń biri esaplanadı. Ol kóplegen qaraqalpaq namaların qayta islegen. Sonday-aq Muwsa baqsı qaraqalpaq xalqınıń ólmes namaların dóretti desek qátelespegen bolamız. Jazıwshı K.Smamutov mine usınday talant iyesi haqqında jazılǵan dóretpeni óz shıǵarmasında keltire otırıp, kitap oqıwshısına bul shıǵarmanı ele de qızıqlı qalaberse mazmunlı etip jetkerip beriwge tırısadı.

Jáne de roman-essede kózge taslanǵan folklorlıq usıllardıń biri bul jılqılarǵa at qoyıw motivi bolıp esaplanadı. Biz bilemiz qaraqalpaq xalıq dástanlarınıń ishinde qaharmanlıq dástanlarda ayrıqsha orındı iyeleydi. Mine usınday qaharmanlıq dástanlarda márt batır qaharmanlar menen olardıń atlarında keń súwretlenedi. Bunday dástanlarda batır qaharmanlar uzaq saparlarǵa atlanganda jawıngerlik

gúreslerde ózleriniń atların minip shıǵadı. Máselen «Alpamıs» dástanında Alpamıstıń atınıń atı Bayshubar, «Qoblan» dástanında Qoblannıń atı Torı at, «Edige» dástanında Edigeniń atı Aqsha at boladı. Bul atlar dástanlarda ózleriniń júyrikligi shaqqanlıǵı tez shabatúǵınlıǵı menen de kózge taslanadı:

Qırq kúnshilik jollardan,
Atı ozǵan jigitke,
Biymálel ózim tiyeyin [3].

Bul «Alpamıs» dástanındaǵı úzindiden kóriwimiz múmkin, atlardıń qay dárejede shaqqan, júyrik ekenligin sezemiz. Mine usınday atlarǵa at beriwleri bul roman-essenıń ayırım bólimlerinde gezlesedi.

Jelayaq torınıń tay kúindegi laqabı «Alayaq torı» edi. Buwınları qatıp júyrikligi jurtqa jayıla baslaǵannan keyin «Jelayaq torı» atanıp ketti.

Bul úzindi «Bulǵarı qara kurtka» degen bólimde berilgen. Bul úzindide kórsetilgen «Jelayaq torı» Bekbay Óteniyazovtıń atı. Shıǵarmada usı «Jelayaq torı» nıń qanday at ekenligi, onıń menen Yaqıp bir qulaqtıń ılaq oyınına shıǵıwları sóz etiledi.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, jazıwshı K.Smamutovtıń bul roman-essesinde orın alǵan folklorlıq usıllar bizlerdiń dıqqatımızdı ózine tarta aldı hám biz olardı joqarıda kórip óttik. Sebebi, shıǵarmada sóz etilgen hár bir waqıyalardı kitap oqıwshısına keń túrde hám mazmunlı etip jetkerip beriwde bunday folklorlıq sıpatlar úlken áhmiyetke iye boladı. Sonıń ushın da, jazıwshı bunday folklorlıq usıllardı óz ornında qollana bilgen. Bunda jazıwshıdan úlken sheberlik talap etiledi. Bul bolsa óz gezeginde shıǵarmanıń sátli shıǵıwına sebepshi bola aldı desek qátelespegen bolamız.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. Қарақалпақ фольклоры (көп томлық). 1-8 томлар. – Нөкис: Қарақалпақстан, 2017. – Б.756.
2. Палуанов Б. Хәзирги қарақалпақ әдебиятында эссе жанры. – Нөкис, 2007.–Б.156.
3. Смамұтов К. Сизлерге айтып кетежақпан... -Нөкис: Билим, 2017.– Б .295.

XIX ÁSIR SHAYÍRLARÍ SHÍǴARMALARÍNDÁ QOLLANÍLǵAN AYÍRÍM ANTROPOTOPONIMLER HAQQÍNDÁ

Abishov Genjebay Matjanovich
QMU, Qaraqalpaq til bilimi kafedrası docenti,
filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori (PhD)
Amaniyazova Sayora Bayniyaz qızı
QMU, 1-kurs magistrantı

Annotaciya: Bul maqalada XIX ásir ádebiyatı shayırlarınıń shıǵarmalarında qollanılǵan adam atlarınan jasalǵan toponimlerdiń qollanıwı úyrenilgen. Antropotoponimlerdiń lingvistikalıq sıpatlaması, olardıń qalıplesiw mexanizmleri, tariyxıy dárekleri hám toponimikalıq sistemadaǵı ornı izertlengen.

Tayanış sózler: toponim, antropotoponim, antroponim hám indikatorlar.

Antropotoponim – bul adam atlarınan jasalǵan orın atların bildiretuǵın toponimikalıq birlik esaplanadı. Yaǵnıy, qanday da bir jer, awıl, qala yamasa aymaqlar adam atı, familiyası yaqı laqabı tiykarında atalǵan bolıp tabıladı. Olar Qaraqalpaqstan toponimiyasında belgili orındı iyeleydi. Sebebi belgili bir geografıyalıq obyekt adamǵa tiyisli bolıp kelgende, sol obyektke iyelik etiwshi adam atı menen ataw jaǵdayı ónimli ushırasadı. Sonday-aq, geografıyalıq obyekt atamaların tártipke salıw haqqındaǵı nızam-qaǵıydalar tiykarında arnawlı qarar menen adam atı yaqı familiyası bir orıńǵa